

Maria Zabłocka

POCZĄTKI PRZEDAWNIENIA ŚCIGANIA PRZESTĘPSTW W RZYMSKIM PRAWIE KARNYM

Na początku niezbędne jest poczynienie kilku uwag wstępnych. Rzymianie nie rozgraniczali prawa materialnego od prawa procesowego, co powodowało, iż w ich mentalności uprawnienie podmiotowe było identyfikowane ze skargą, którą można było wnieść w razie jego naruszenia, a słowo *actio* w prawie cywilnym oznaczało zarówno istnienie prawa, jak i możliwość dochodzenia go przez wytoczenie odpowiedniej skargi. Po drugie, Rzymianie nie wyodrębniali początkowo prawa karnego jako osobnej gałęzi prawa, nie istniał też konsekwentny podział czynów niedozwolonych na *crimina*, czyli przestępstwa prawa publicznego, i *delicta*, czyli przestępstwa prawa prywatnego¹. Prawo karne było słabo rozwinięte, a karanie sprawców czynów, początkowo nielicznych (zabójstwo obywatela rzymskiego, zdrada państwa, dezercja, pierwsze wypadki *crimen laesae maiestatis*²), uznanych za *crimina*, odbywało się przed królem³ lub okazjonalnie upoważnionymi przez niego⁴ *quaestores paricidii*⁵ i *duumvirii perduellionis*⁶. Od

¹ Por. L. Garofalo, *La persecuzione dello stellionato in diritto romano*, Padova 1998, s. 18 i n.; *idem*, *Concetti e vitalità del diritto penale romano* [w:] *Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamanca*, t. IV, Napoli 2001, s. 73 i n. [= *Piccoli Scritti di diritto penale romano*, Padova 2008, s. 105], tłumaczenie na język polski: J. Urbanik, *Pojęcia i żywotność rzymskiego prawa karnego*, „Zeszyty Prawnicze” 2003, vol. 3, nr 1, s. 17.

² Por. R. Pesaresi, *Studi sul processo penale in età repubblicana. Dai tribunali rivoluzionari alla difesa della legalità democratica*, Napoli 2005, s. 71 i n.; M. Dyjakowska, *Crimen laesae maiestatis. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, Lublin 2010, s. 26 i n.

³ Por. K. Amiełańczyk, *Postępowanie karne w starożytnym Rzymie. Postępowanie karne w okresie królewskim i republiki rzymskiej* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne*, t. I, cz. 1, Warszawa 2013, s. 219 i n.

⁴ Por. A. Chmiel, *Ustrój rzymskich organów jurysdykcyjnych w sprawach karnych*, „Studia Prawnoustrojowe” 2011, nr 12, s. 49 i n.

⁵ Por. M. Jońca, *Parricidium w prawie rzymskim*, Lublin 2008, s. 56 i n.

⁶ Por. W. Litewski, *Rzymski proces karny*, Kraków 2003, s. 14.

początków republiki w wypadku czynu zagrożonego karą śmierci postępowanie wobec obywatela rzymskiego toczyło się przed zebraniem na *comitia* całym ludem rzymskim⁷, a od II w. przed Chrystusem przed powołanymi przez odpowiednią ustawę *quaestiones extraordinariae*, później *perpetuae*⁸, dla ściśle określonego przez nią typu spraw (np. żdzierstwa)⁹. Dopiero od początków pryncypatu obok dotychczasowych *quaestiones perpetuae* zaczyna się rozwijać proces karny w ramach sądów powołanych przez princepsa (*cognitio extra ordinem*)¹⁰.

W najstarszych czasach prawo karania za inne czyny niż powyżej wymienione *crimina* spoczywało w rękach *pater familias* (naczelnika rodziny)¹¹ zazwyczaj po zwołaniu tzw. sądu domowego (*iudicium domesticum*) składającego się z najbliższych krewnych¹², którzy powinni zaaprobować karę zaproponowaną przez *pater familias*. Z powyższych względów początkowo kwestia przedawnienia ścigania przestępstw nie była zbyt istotna dla Rzymian, a wyjątkowe sprawy, w których można by się doszukiwać przedawnienia ścigania, były raczej związane z sytuacją polityczną niż przepisami prawnymi¹³. Sytuacja zaczęła się zmieniać od czasów Augusta, kiedy to niektóre czyny będące dotychczas w sferze moralnej, karane przez *pater familias*, zaczęły przechodzić do sądownictwa państwowego. Jednym z takich czynów była bardzo szeroko pojęta zdrada małżeńska (*adulterium*).

Centralnym punktem *lex Iulia de adulteriis coërcendis*¹⁴, czyli ustawy o karaniu zdrad małżeńskich, było przestępstwo *adulterium*. Przestępstwo to znane

⁷ Por. *ibidem*, s. 32 i n.

⁸ Por. *ibidem*, s. 37 i n. oraz K. Amielańczyk, *Lex Cornelia de sicariis et veneficis. Ustawa Korneliusza Sulli przeciwko nożownikom i trucicielom*, Lublin 2011, s. 37 i n.

⁹ Por. W. Mossakowski, *Accusator w rzymskich procesach de repetundis w okresie republiki*, Toruń 1994, s. 19 i n.; M. Kuryłowicz, *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych*, „Annales UMCS” 1988, Sec. G. Ius 35, s. 29 i n.; K. Amielańczyk, *Ustawodawstwo Korneliusza Sulli na rzecz restauracji republiki i zaprowadzenia porządku publicznego*, „Annales UMCS” 1991, Sec. G. Ius 38, s. 1 i n.

¹⁰ Na temat rozwoju rzymskiego procesu karnego por. w polskiej literaturze przede wszystkim: K. Amielańczyk, *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym*, Lublin 2013, s. 22 i n.; *idem*, *Cognitio extra ordinem w rzymskim prawie karnym publicznym*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, vol. 24, nr 3, s. 41 i n. i cytowana tam literatura.

¹¹ Na temat roli, jaką piastował *pater familias*, por. A.M. Rabello, *Effetti personali della patria potestas*, t. I: *Dalle origini al periodo degli Antonini*, Milano 1979; J. Zabłocki, *The Image of a Roman Family in Noctes Atticae by Aulus Gellius*, „Pomoerium. Studia et Commentarii Ad Orbem Classicum Spectantia” 1996, no. 2, s. 47 i n.; *idem*, *Kompetencje patres familias i zgromadzeń ludowych w sprawach rodziny w świetle Noctes Atticae Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1990, s. 68 i n.

¹² Por. A. Balducci, *Intorno al iudicium domesticum*, „Archivio giuridico” 1976, vol. 191, no. 1–2, s. 69 i n.; W. Mossakowski, *Iudicium domesticum w okresie republiki rzymskiej* [w:] *Rodzina w społeczeństwach antycznych i wczesnym chrześcijaństwie*, Bydgoszcz 1995, s. 85 i n.

¹³ Por. proces Rabiriusa z 63 r. przed Chrystusem, który popełnił zabójstwo trybuna plebejskiego 37 lat wcześniej (Cic., *Pro Rabirio*), i rozważania W. Wołodkiewicza, *Przedawnienie w rzymskim prawie karnym – Konstytucja cesarza Dioklecjana z roku 293 (C. 9.22.12)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1985, vol. 37, nr 1, s. 4 i n.

¹⁴ Na temat daty uchwalenia tej ustawy por. w szczególności T. Spagnuolo Vigorita, *La data della lex Iulia de adulteriis* [w:] *Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamanca*, t. VIII, Napoli 2001, s. 78 i n.; *idem*, *Casta domus*³, Napoli 2010, s. 31 i n.

było od najdawniejszych czasów. Już pierwszemu władcy Rzymu Romulusowi przypisywane jest postanowienie¹⁵, które pozwala mężowi zabić bezkarnie żonę złapaną *in flagranti*. W innych przypadkach, gdy żona nie została złapana na gorącym uczynku, Romulus zezwalał¹⁶, po zwołaniu *iudicium domesticum* i zaaprobowaniu przez nie propozycji męża, orzec karę śmierci w stosunku do niewiernej. Za czasów republiki przestępstwo niewierności rozpatrywane było jedynie w świetle norm obyczajowych i moralnych jako podstawa do *repudium* (jednostronnego rozwodu¹⁷ i wyrzucenie żony z domu). Za *adulterium* karano nadal tylko w ramach *iudicium domesticum* i leżało to w gestii *pater familias* (naczelnika rodziny) w stosunku do córki *in potestate* lub w gestii męża w stosunku do żony, o ile znajdowała się ona pod jego *manus* (władzą męzowską, co nie musiało następować w każdym małżeństwie, a w tym okresie było już sytuacją wyjątkową).

Ustawa Augusta uchylała wszystkie poprzednie przepisy dotyczące materii przez nią poruszanych, a w ich miejsce wprowadzała pojęcie *adulterium* rozumiane jako stosunek z zamężną kobietą i zrównane z nią *stuprum* – czyli stosunek z wdową lub panną – jako przestępstwa prawa publicznego¹⁸. August uznawał tylko związki małżeńskie stanowiące *iustum matrimonium* (małżeństwo uznane przez prawo rzymskie). Ponadto prawo pozostawało obojętne wobec przelotnych związków pozamałżeńskich z niewolnicami i aktorkami, kobietami złych obyczajów lub skazanymi wyrokami sądowymi za przestępstwa natury obyczajowej oraz nierządnicami, a także wobec trwałych związków – konkubinatów, (w których nie było trwałej woli pozostania w związku lub wynikających z przepisów *lex Iulia de maritandis ordinibus*¹⁹) rozpowszechnionych zwłaszcza na skutek zakazów małżeństw między wyzwolenicami a senatorami i ich potomstwem²⁰.

¹⁵ Por. Gell. 10, 23, 5. Por. też: J. Zabłocki, *Si mulier vinum bibit condemnatur*, „Prawo Kanoniczne” 1989, vol. 32, nr 1–2, s. 225 i n.; P. Giunti, *Consors vitae. Matrimonio e repudio in Roma antica*, Milano 2004, s. 90 i n.

¹⁶ Por. *Leges regiae, Romulus 7* (FIRA 1,7): Dionysius, *Antiquitates Romanae* 2, 25, 6 oraz polskie tłumaczenie ustaw królewskich A. Tarwacka, *Leges regiae. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 2004, vol. 4, nr 1, s. 237. Na temat autentyczności ustaw królewskich por. Z. Bujuklić, *Leges regiae: pro et contra*, „RIDA” 1998, no. 45, s. 89 i n. z wcześniejszą literaturą.

¹⁷ Por. też: D. Ciuła, *Najstarsze przyczyny rozwodu w prawie rzymskim* [w:] *Wokół problematyki małżeństwa w prawie rzymskim. Henrico Insadowski (1888–1946) in memoriam*, red. A. Dębiński, M. Wójcik, Lublin 2007, s. 53 i n.

¹⁸ Na temat pojęcia *adulterium* i *stuprum* por. D. 48, 5, 6, 1. Por. też literaturę: G. Rizzelli, *Stuprum e adulterium nella cultura augustea e la lex Iulia de adulteriis* (*Pap. 1 adult. D. 48, 5, 6, 1 i Mod. 9 diff. D. 50, 16, 101 pr.*), „BIDR” 1987, no. 90, s. 357 i n.; K. Amielińczyk, *Crimina legitima...*, s. 277.

¹⁹ Na temat *lex Iulia de maritandis ordinibus* i wprowadzonego przez nią zakazu zawierania *iustum matrimonium* przez senatorów i ich potomstwo z wyzwolenicami bądź wyzwolenicami por. przede wszystkim R. Astolfi, *Lex Papia Poppaea*⁴, Padova 1996, s. 93 i n.; *idem*, *Il matrimonio nel diritto romano classico*², Padova 2014, s. 243 i n.

²⁰ Por. T.A.J. McGinn, *Prostitution, Sexuality and the Law in Ancient Rome*, Oxford 1998, s. 91 i n.

Wszystkie inne związki niemieszczące się w powyższych pojęciach były karane. Charakterystyczne jest przy tym, iż pojęciem *adulterium* zgodnie z ustawą objęto każdy stosunek z kobietą pozostającą w jakimkolwiek związku z mężczyzną, a więc nawet jeśli byłby to związek zakazany przez prawo, jak np. związek kazirodczy²¹.

Lex Iulia de adulteriis przewidywała dwa sposoby karania adulerów. W pierwszym rzędzie mąż mający *manus* nad żoną powinien ukarać cudzołożnika złapanego *in flagranti* nawet karą śmierci, ale nie miał już uprawnienia zabójstwa żony (*accusatio iure mariti*). Podobnie ojciec w stosunku do córki pozostającej pod jego władzą ojcowską mógł wytoczyć *accusatio iure patris* i zgodnie ze swą *coërcitio* ukarać córkę i cudzołożnika wyjątkowo nawet karą śmierci²². Mąż jednocześnie zobowiązany był do dokonania *repudium*. Jeśli mąż lub ojciec pozostawali bierni, po upływie 60 dni każdy mógł wystąpić z *accusatio iure extranei*, czyli oskarżeniem w procesie karnym rozpatrywanym przez specjalnie do tego powołany trybunał (*quaestio perpetua de adulteriis*)²³. Przy *stuprum* od razu wytaczano *accusatio iure extranei*. W procesie tym *adulterium* i *stuprum* było karane karą *relegatio* na wyspy i konfiskatą połowy majątku.

Lex Iulia de adulteriis nakazywała karać nie tylko dopuszczających się cudzołóstwa, ale także zbyt tolerancyjnego męża (D. 48, 5, 2, 2), który wiedząc o dokonaniu *adulterium*, nie dokonał *repudium* i jednocześnie nie ukarał swej żony. W takich przypadkach karany był on za przestępstwo zwane *lenocinium*. To ostatnie pojęcie rozciągało się również na tego, kto w przyszłości ożeniłby się z adulerką, jak też na różne formy stręczycielstwa oraz czerpania korzyści majątkowych z *adulterium* przez męża²⁴.

²¹ Por. D. 48, 5, 14 (13) 4 oraz D. 48, 18, 5. Por. też: J. Misztal-Konecka, *Incestum w prawie rzymskim*, Lublin 2007, s. 137 i n., 187; R. Astolfi, *Lex Papia Poppea*, s. 105; K. Amielińczyk, *Crimina legitima...*, s. 191. Zob. też inne okoliczności, w których kobieta była oskarżana jako adulerka, opisane przez D. Stolarek, *Quasi adultera. Rozważania na gruncie lex Iulia de adulteriis coërcendis*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2010, vol. 20, nr 2, s. 138 i n.

²² Na temat wymogów, które trzeba było spełnić, by dokonać zabójstwa bezkarnie, por. E. Cantarella, *Adulterio, omicidio legittimo e causa d'onore in diritto romano* [w:] *Studi in onore di Gaetano Scherillo*, t. I, Milano 1972, s. 243 i n. Zob. też: E. Loska, *Si tamen maritus in adulterio deprehensam occidit* [w:] *Contra leges et bonos mores. Przestępstwa obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie*, red. H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2005, s. 222 i n.; D. Stolarek, *Adultera w świetle lex Iulia de adulteriis coërcendis*, Lublin 2012, s. 26 i n.; U. Agnati, *Profili giuridici del repudium nei secoli IV i V*, Napoli 2017, s. 130.

²³ Na temat tego trybunału por. D. Stolarek, *Adultera...*, s. 12 i powołana tam literatura.

²⁴ Co do wieloznaczności terminu *lenocinium* por. A. Sokala, *Lenocinium w prawie rzymskim*, Toruń 1992, s. 24 i n.; *idem*, *Crimen lenocinii. Proces typizacji przestępstwa w prawie rzymskim*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie” 1994, nr 3, s. 27 i n.; T.A.J. McGinn, *Prostitution...*, s. 171 i n.; D. Stolarek, *Lenocinium in the lex Iulia de adulteriis* [w:] *Mater familias. Scritti romanistici per Maria Zabłocka*, red. Z. Benincasa, J. Urbanik, con la collaborazione di P. Niczyporuk, M. Nowak, Varsavia 2016, s. 909 i n. oraz powołana tam literatura.

Uchwalenie tej ustawy miało szeroki oddźwięk w życiu społecznym ówczesnych Rzymian. Czy jednak przyniosło trwałe efekty, należy wątpić. Przekazy literackie zawierają informacje o tym, że po chwilowym opanowaniu złe obyczaje wkrótce powróciły, czego dowodem są liczne wypowiedzi prawników komentujących tę ustawę, a także poświęcone tej materii konstytucje cesarskie (D. 48, 5 i C. 9, 9).

Powracając do zasadniczego tematu, czyli przedawnienia, trzeba zauważyć, że już zakreślenie terminu 60 dni dla męża lub ojca²⁵ od momentu dowiedzenia się o popełnieniu *adulterium* w celu ukarania niewiernej jest swojego rodzaju przedawnieniem możliwości ukarania adultery przez najbliższych w ramach *accusatio iure mariti vel patris*. Nadal jednak mogła ona być karana w procesie karnym przez męża lub ojca w terminie 6 miesięcy, ale już w procesie karnym. August przewidział jednak w ustawie również przedawnienie ścigania przestępstwa we właściwym tego słowa znaczeniu. Proces karny przeciwko adulerze można było wytoczyć tylko w ciągu 5 lat od popełnienia zdrady.

D. 48, 5, 30 (29), 6 (*Ulpian, l. 4 de adulteriis*): *Hoc quinquennium observari legislator voluit, si reo vel reae stuprum adulterium vel lenocinium obiciatur. quid ergo, si aliud crimen sit quod obiciatur, quod ex lege Iulia descendit, ut sunt qui domum suam stupri causa praebuerunt et alii similes? et melius est dicere omnibus admissis ex lege Iulia venientibus quinquennium esse praestitutum* [Prawodawca chciał, aby ten okres pięcioletni był przestrzegany, jeśli oskarżonemu czy oskarżonej zarzucone zostało popełnienie nierządu, cudzołóstwa lub stręczycielstwa. Co zatem, jeśli zostałyby zarzucone inne przestępstwo, które wynika z ustawy julijskiej, jak na przykład to, które popełniają ci, którzy udostępnili swój dom, by uprawiano w nim nierząd lub inni podobni? I lepiej jest powiedzieć, że okres pięcioletni został przewidziany dla wszystkich przestępstw uregulowanych w ustawie julijskiej]²⁶.

Ze słów Ulpiana, który powołuje się na ustawę, wynika, że możliwość ukarania wszystkich czynów przez nią zabronionych, a więc zarówno *adulterium* i *stuprum*, jak i *lenocinium*, ustawała z upływem 5 lat. Za początek biegu przedawnienia przyjmowano dzień popełnienia przestępstwa.

D. 48, 5, 30 (29), 7 (*Ulpian l. 4 de adulteriis*): *Quinquennium autem ex eo die accipiendum est, ex quo quid admissum est, et ad eum diem, quo quis postulatus postulatave est, et non ad eum diem, quo iudicium de adulteriis exercetur* [Należy natomiast przyjąć, że okres pięciu lat zaczyna biec od tego dnia, w którym przestępstwo zostało popełnione i biegnie do tego dnia, w którym mężczyzna lub kobieta zostali postawieni w stan oskarżenia, a nie do tego dnia, w którym wyrok w sprawie o cudzołóstwo jest wykonywany].

²⁵ Na temat pierwszeństwa męża przed ojcem przy wniesieniu oskarżenia przeciwko niewiernej por. D. Stolarek, *Adultera...*, s. 175.

²⁶ Tłumaczenie polskie tekstów Digestów za *Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie – tekst i przekład*, t. VII.2, red. T. Palmirski, Kraków 2017.

Po upływie 5 lat od popełnienia czynu zabronionego co do zasady nie można było wnieść oskarżenia o popełnienie zabronionego czynu. Wyrok jednak mógł zapaść po upływie tego terminu, o ile wcześniej zostało wniesione oskarżenie. Przerwanie biegu przedawnienia następowało więc nie z chwilą wydania wyroku, ale z chwilą wniesienia oskarżenia.

D. 48, 5, 32 (31) (*Paulus, l. 2 de adulteriis*): *Quinquennium non utile, sed continuo numerandum est...* [Okresu pięcioletniego nie należy liczyć z wyłączeniem dni, w którym dochodzenie swego prawa było niemożliwe, lecz w sposób ciągły].

Jak wynika z przekazu Paulusa, ogólny 5-letni termin przedawnienia ścigania omawianych tu przestępstw liczony był według nieprzerwanego biegu czasu uwzględniającego wszystkie dni kalendarzowe (*tempus continuus*).

Paulus wymienia jednak szczególne okoliczności, które mogły spowodować wstrzymanie biegu przedawnienia.

D. 48, 5, 32 (31) (*Paulus, l. 2 de adulteriis*): *... quid ergo fiet, si prior mulier rea facta sit ed ideo adulter eodem tempore reus fieri non potuit et diu tracta lite qinquennium ransierit? quid si is, qui intra quinquennium quem postulaverat, non peregerit aut praevaricatus est et alius eundem repetere velit et quinquennium transactum sit? aequum est computationi quinquenni eximit id tempus, quod per postulationem praecedentem consumptum sit* [... cóż więc się stanie, jeśli kobieta została najpierw oskarżona i z tego powodu cudzołóżnik nie mógł być oskarżony w tym czasie, a przez długi okres trwania procesu upłynęło pięć lat? Co jeśli ten, kto w okresie tych pięciu lat kogoś oskarżył, nie doprowadził sprawy do końca lub został oskarżony za wejście w zмовę z oskarżonym i inna osoba chciała wnieść oskarżenie tej samej osoby, a okres pięcioletni upłynął? Słuszne jest, aby z naliczania pięcioletniego okresu wyłączony był ten czas, który upłynął z powodu wcześniej wniesionego oskarżenia].

Z wyjaśnień jurysty wynika, że np. okolicznościami wstrzymującymi bieg przedawnienia było oskarżanie jednego z cudzołóżników (zakazane było wnoszenie oskarżenia jednocześnie przeciwko kobiecie i mężczyźnie przez tę samą osobę, a w czasie prowadzenia procesu czas do wniesienia oskarżenia przeciw drugiemu cudzołóżnikowi przekroczył 5 lat), opieszałość wnoszącego oskarżenie, co nie pozwalało innej osobie wnieść oskarżenie w przepisany okres 5 lat. Podobnie nieobecność *rei publicae causa* osoby, którą chciano oskarżyć, powodowała wstrzymanie biegu przedawnienia (D. 48, 5, 16, 1 i 2).

Oskarżenie mężczyzny o popełnienie *adulterium* (sądzono tylko w procesie karnym) podlegało takim samym zasadom.

D. 48, 5, 12 (11), 4 (*Papinianus, l. singulari de adulteriis*): *Adulterii reum intra quinque annos continuos a die criminis admissi defuncta quoque muliere posulari posse palam est* [Oczywiste jest, że mężczyzna może być oskarżony o cudzołóstwo w ciągu pięciu lat nieprzerwanego biegu czasu od dnia popełnienia przestępstwa, nawet w razie śmierci kobiety].

Niestety wprowadzenie tej nowej instytucji, czyli przedawnienia, do ustawy nie miało długiego żywota. Pierwsze postanowienia dotyczące zniesienia przedawnienia znane są ze źródeł nieprawniczych i dotyczą czasów Tyberiusza. W dziele Swetoniusza *De vita Caesarum* zostały umieszczone następujące informacje:

Suet. *Tib.* 35, 1: *Matronae prostrateae pudicitiae, quibus accusator publicus deesset, ut propinqui more maiorum de communi sententiam coërcerent auctor fuit* [Rozporządził, aby kobiety zamężne, które naruszały obyczajność, w razie braku oskarżyciela publicznego, karali krewni na podstawie wspólnej uchwały wedle obyczajów przodków]²⁷.

Zgodnie więc z postanowieniem Tyberiusza (nie wiadomo, w jakiej formie zostało ono wydane, czy za pomocą konstytucji, co wydaje się mało prawdopodobne, czy też cesarz odwołał się do senatu, jak i w innych przypadkach) kobiety pozbawione wstydu, czyli postępujące wbrew dobrym obyczajom, które nie były ukarane w procesie karnym, gdyż nikt nie wystąpił z ich oskarżeniem, miały być karane przez swoich najbliższych zgodnie ze zwyczajem przodków.

Swetoniusz używa tu słowa *matrona*, co może sugerować, iż chodzi mu o kobiety zamężne. Ale jak wiadomo z *lex Iulia de adulteriis coërcendis*, w przypadku *adulterium* żony do wymierzenia kary w formie *coërcitio* powołani byli w pierwszym rzędzie mąż lub ojciec, a gdy żaden z nich tego nie uczynił, po upływie 60 dni każdy mógł wystąpić z oskarżeniem publicznym (*iure extranei*). Przedstawiony przez Swetoniusza stan faktyczny wygląda inaczej – nikt nie wystąpił z oskarżeniem publicznym i dlatego kara ma zostać wymierzona przez *iudicium domesticum*.

Prawdopodobnie jednak nie chodzi tu o kobiety zamężne (a więc odpada brak ewentualnej działalności męża, a na marginesie trzeba też przypomnieć, iż mąż mógł ukarać tylko taką żoną, która wchodziła pod jego *manus*, a w tym czasie było to już wyjątkowe)²⁸, ale o matrony w innym tego słowa znaczeniu, jakie stosuje Swetoniusz w dalszym ciągu omawianego *Tib.* 35 – o kobiety pochodzące z wyższych warstw społecznych (z warstwy senatorów i ekwitów), cieszące się ogólnym szacunkiem.

Jak więc wynika z tekst Swetoniusza (*Tib.* 35, 1), za Tyberiusza nastąpiło w porównaniu do *lex Iulia de adulteriis* rozszerzenie kręgu osób uprawnionych do wymierzenia kary. Przede wszystkim jednak zniesiono przedawnienie wprowadzone przez Augusta, bowiem według omawianej ustawy skarga penalna powinna być wniesiona w ciągu 6 miesięcy od rozwodu, a w każdym zaś wypadku, nawet jeśli nie doszło do *repudium*, najwyżej w ciągu 5 lat od popełnienia przestępstwa. Innymi słowy – jeśli w ciągu 5 lat nikt nie wystąpił z oskarżeniem publicznym,

²⁷ Tłumaczenie tekstów Swetoniusza za: J. Niemirska-Pliszczyńska, *Gajus Swetoniusz Trankwillus. Żywoty cesarów*⁶, Wrocław 1987.

²⁸ Por. M. Zabłocka, *Przemiany prawa osobowego i rodzinnego w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskiej*, Warszawa 1987, s. 96 i n.

następowało przedawnienie ścigania przestępstwa *adulterium*. Relacja Swetoniusza świadczy o tym, iż Tyberiusz chciał zapobiec przedawnieniu, postanawiając, iż w przypadku, gdy nikt nie wystąpił z oskarżeniem publicznym, prawdopodobnie nawet po upływie 5 lat, kobieta mogła być ukarana przez swych najbliższych krewnych.

Ponadto za czasów Tyberiusza rozszerzono karalność na stany faktyczne nieprzewidziane w ustawie, a mianowicie w roku 19 po Chrystusie uchwalono *senatus consulta*, które zakazywały kobietom należącym do wyższych warstw społecznych uprawiania nierządu, nakłaniania do nierządu (czyli do bycia prostytutką lub popełniania *lenocinium* w szerokim tego słowa znaczeniu) i występowania na scenie [Tac. *Ann.* 2.85.1–3; Suet. *Tib.* 35, 2; D. 48, 5, 11 (10), 2 oraz Tabliczka z Larinum²⁹]. W razie złamania tych zakazów miały być one karane tak jak za *adulterium*.

Wydaje się, że regulacje prawne uchwalone za czasów Tyberiusza szybko zostały zmienione. Nieznane są źródła, które świadczyłyby o rozszerzeniu represji karnych. Wręcz przeciwnie, historycy mówią o złagodzeniu tych represji.

Wyjątkowe w tym względzie postanowienie wydał cesarz Kaligula. Szukając możliwości zdobycia nowych źródeł dochodu, wymyślił on różnego rodzaju niespotykane dotychczas podatki, m.in. od zysków prostitutek.

Svet. *Calig.* 40: *Vectigalia nova atque inaudia primum ... pro litibus ac iudiciis ubicumque conceptis quadragesima summae, de qua litigatur ... ex capturis prostiutarum quantum quaeque uno concubitu mereret; addiumque ad caput legis, ut tenerentur publico et quae meretricium quive lenocinium fecissent, nec non et matrimonia obnoxia essent* [Wyznaczył nowe i niesłychane podatki ... od sporów i procesów sądowych, gdziekolwiek się one zawiązały, czterdziestą część sumy stanowiącą przedmiot sporu ... od dochodów prostitutek tyle, ile każda zarobiła jednorazowym stosunkiem. Dodano nowelę do artykułu tej ustawy, że podlegają opodatkowaniu ze strony państwa zyski nierządnic, stręczycieli oraz objęte są tym podatkiem osoby zamężne winne nierządu].

Jak wynika z zacytowanego fragmentu, zostały opodatkowane nie tylko dochody prostitutek, ale zmieniono również ustawę – chodzi tu o *lex Iulia de adulteriis coërcendis* – i zgodnie z tą zmianą opodatkowaniu zaczęły podlegać także zyski nierządnic i stręczycieli oraz osób zamężnych winnych nierządu, a więc tych osób, które zgodnie z *lex Iulia* popełniałyby *lenocinium*³⁰ w szerokim tego słowa znaczeniu.

Niewątpliwie zmiana – dokonana, jak to wynika z przekazu Swetoniusza (*Cal.* 40), w formie *lex*³¹ – miała na celu osiągnięcie dochodów z działalności tego

²⁹ Por. E. Loska, *Interpretacja Senatus Consultum z Larinum, a teksty źródłowe* (w druku).

³⁰ Na temat tego podatku zwanego *vectigal meretricium* i *vectigal lenonum* por. A. Sokala, *Meretrix...*, s. 78; T.A.J. McGinn, *Prostitution...*, s. 249 i n.

³¹ Por. Dio Cass. 59, 28, który mówi o uchwaleniu różnego rodzaju podatków, w liczbie których znajdował się też podatek od prostitutek. G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani. Elenco*

„marginesu społecznego”³². Opodatkowanie prostytutek stało się po śmierci tego władcy podstawą do czerpania stałych dochodów przez państwo z działalności nierządnic. Dzięki inskrypcji z Palmyr³³ z roku 137 po Chrystusie znana jest nawet taryfa podatkowa, która m.in. przewidywała też podatek od prostytutek, prawdopodobnie pobierany co miesiąc w wysokości zależnej od jednorazowego zarobku prostytutki (biorąca 6 asów płaciła 6 asów podatku, 8 asów – 8 asów podatku).

Do zaostrzenia represji nie dążył również Klaudiusz.

Sue. *Claud.* 16, 1: ... *alium corruptelis adulteriisque famosum nihil amplius quam monuit, ut aut parcius aetatulae indulgeret aut certe cautius; addiditque: quare enim ergo scio, quam amicam habeas?* [... głośnego uwodziciela i rozpustnika napomniął tylko, „aby nieco oszczędniej używał swych młodych latek, lub przynajmniej nieco ostrożniej” i dorzucił: „Po co ja mam wiedzieć, jaką masz w tej chwili przyjaciółkę?”].

Z relacji Swetoniusza wynika, że Klaudiusz w ogóle nie ukarał młodzieńca oskarżonego o *adulterium*, a jedynie napomniął go, by zmienił swe obyczaje. Uważał on prawdopodobnie, że *adulterium* powinno pozostać w sferze sądownictwa domowego, a nie stanowić przestępstwo prawa publicznego.

Wątpliwe jest też, czy Neron egzekwował wykonywanie *lex Iulia de adulteriis*, a przede wszystkim wymierzanie kar za występowanie na scenie i za nierząd. Jak wiadomo, on sam od wieku chłopięcego występował na scenie³⁴, a w późniejszym czasie, będąc cesarzem, urządzał różnego rodzaju występy teatralne, w których nie tylko sam uczestniczył, ale nakłaniał do brania w nich udziału osoby piastujące wysokie urzędy oraz kobiety z wyższych warstw społecznych, namawiając je jednocześnie do nierządu i popełniania cudzołóstwa³⁵.

Po czasach Nerona powróciło przestrzeganie *lex Iulia* w stosunku do czynów będących *adulterium* i *stuprum*, o czym świadczą liczne źródła (omawiane powyżej wypowiedzi jurystów interpretujących tę ustawę oraz konstytucja C. 9, 9, 5 z 223 r., w której został potwierdzony 5-letni okres przedawnienia ścigania *adulterium*). Dzięki źródłom nieprawniczym wiadomo, że podatek od prostytutek pobierany był nieprzerwanie aż do końca V w. Został zniesiony dopiero przez cesarza Anastazjusza³⁶ prawdopodobnie w 498 r. Nieco wcześniej (od 428 r.)

cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani, Milano 1912, reprint 1962 *ad hoc loco*, datuje tę zmianę zgodnie z przekazem Dio Cass. na rok 40 po Chrystusie.

³² Por. też: Suet. *Caligula* 41: „chcąc wyzyskać do ostatka wszelką sposobność łupu, założył na Pałatynie dom publiczny. [...] w którym umieszczano mężatki i młodzież męską wolnego pochodzenia”.

³³ OGIS (*Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae*) 2.629. Por. też: T.A.J. McGinn, *Prostitution...*, s. 278.

³⁴ Por. Suet., *Nero* 7, 1.

³⁵ Por. Suet., *Nero* 11, 1–2; Tac. *Ann.* 14, 15.

³⁶ Por. T.A.J. McGinn, *Prostitution...*, s. 273.

cesarze Teodozjusz i Walentynian zaczynają ograniczać i karać stręczycielstwo. Prawdopodobnie na mocy konstytucji cesarza Dioklecjana³⁷ z roku 293 po Chrystusie (C. 9, 22, 12) wprowadzono ogólną instytucję przedawnienia ścigania przestępstw wynoszącą 20 lat od dnia popełnienia czynu.

Bibliografia

- Agnati U., *Profili giuridici del 'repudium' nei secoli IV e V*, Napoli 2017.
- Amelotti M., *La prescrizione delle azioni in diritto romano*, Milano 1958.
- Amielańczyk K., *Cognitio extra ordinem w rzymskim prawie karnym publicznym*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, vol. 24, nr 3.
- Amielańczyk K., *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym*, Lublin 2013.
- Amielańczyk K., *Lex Cornelia de sicariis et veneficis. Ustawa Korneliusza Sulli przeciwko nożownikom i trucicielom*, Lublin 2011.
- Amielańczyk K., *Postępowanie karne w starożytnym Rzymie. Postępowanie karne w okresie królewskim i republiki rzymskiej* [w:] *System Prawa Karnego Procesowego. Zagadnienia ogólne*, t. I, cz. 1, Warszawa 2013.
- Amielańczyk K., *Ustawodawstwo Korneliusza Sulli na rzecz restauracji republiki i zaprowadzenia porządku publicznego*, „Annales UMCS” 1991, Sec. G. Ius 38.
- Astolfi R., *Il matrimonio nel diritto romano classico*², Padova 2014.
- Astolfi R., *Lex Papia Poppea*⁴, Padova 1996.
- Balducci A., *Inorno al iudicium domesticum*, „Archivio giuridico” 1976, vol. 191, no. 1–2.
- Bujuklić Z., *Leges regiae: pro et contra*, „RIDA” 1998, no. 45.
- Cantarella E., *Adulterio, omicidio legittimo e causa d'onore in diritto romano* [w:] *Studi in onore di Gaetano Scherillo*, t. I, Milano 1972.
- Chmiel A., *Ustrój rzymskich organów jurysdykcyjnych w sprawach karnych*, „Studia Prawnoustrojowe” 2011, nr 12.
- Ciuła D., *Najstarsze przyczyny rozwodu w prawie rzymskim* [w:] *Wokół problematyki małżeństwa w prawie rzymskim. Henrico Insadowski (1888–1946) in memoriam*, red. A. Dębiński, M. Wójcik, Lublin 2007.
- Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie – tekst i przekład*, t. VII.2, red. T. Palmirski, Kraków 2017.
- Dyjakowska M., *Crimen laesae maiestatis. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce*, Lublin 2010.
- Garofalo L., *Concetti e vitalità del diritto penale romano* [w:] *Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamanca*, t. IV, Napoli 2001 [= *Piccoli Scritti di diritto penale romano*, Padova 2008].
- Garofalo L., *La persecuzione dello stellionato in diritto romano*, Padova 1998.
- Garofalo L., *Pojęcia i żywotność rzymskiego prawa karnego*, „Zeszyty Prawnicze” 2003, vol. 3, nr 1.
- Giunti P., *Consors vitae. Matrimonio e repudio in Roma antica*, Milano 2004.
- Jońca M., *Parricidium w prawie rzymskim*, Lublin 2008.
- Kuryłowicz M., *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach karnych*, „Annales UMCS” 1988, Sec. G. Ius 35.

³⁷ Por. J.A.C. Thomas, *Prescriptio of Crimes in Roman Law*, „RIDA” 1962, no. 9, s. 27 i n.; W. Wołodkiewicz, *Przedawnienie...*, s. 2 i n., 20. Przeciwnie: E. Volterra, *Intorno alla prescrizione dei reati in diritto romano*, „BIDR” 1929, no. 37, s. 57 i n. oraz M. Amelotti, *La prescrizione delle azioni in diritto romano*, Milano 1958, s. 160 i n. oraz powołana tam literatura.

- Litewski W., *Rzymski proces karny*, Kraków 2003.
- Loska E., *Interpretacja Senatus Consultum z Larinum, a teksty źródłowe* (w druku).
- Loska E., *Si tamen maritus in adulterio deprehensam occidit [w:] Conra leges et bonos mores. Przepięstwa obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie*, red. H. Kowalski, M. Kuryłowicz, Lublin 2005.
- McGinn T.A.J., *Prostitution, Sexuality and the Law in Ancient Rome*, Oxford 1998.
- Misztal-Konecka J., *Incestum w prawie rzymskim*, Lublin 2007.
- Mossakowski W., *Accusator w rzymskich procesach de repetundis w okresie republiki*, Toruń 1994.
- Mossakowski W., *Iudicium domesticum w okresie republiki rzymskiej [w:] Rodzina w społeczeństwach antycznych i wczesnym chrześcijaństwie*, Bydgoszcz 1995.
- Niemirska-Pliszczyńska J., *Gajus Swetonusz Trankwillus. Żywoty cesarów⁶*, Wrocław 1987.
- Pesaresi R., *Studi sul processo penale in età repubblicana. Dai tribunali rivoluzionari alla difesa della legalità democratica*, Napoli 2005.
- Rabello A.M., *Effetti personali della patria potestas*, t. I: *Dalle origini al periodo degli Antonini*, Milano 1979.
- Rizzelli G., *Stuprum e adulterium nella cultura augustea e la lex Iulia de adulteriis (Pap. 1 adult. D. 48, 5, 6, 1 i Mod. 9 diff. D. 50, 16, 101 pr.)*, „BIDR” 1987, no. 90.
- Rotondi G., *Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano 1912, reprint 1962.
- Sokala A., *Crimen lenocinii. Proces typizacji przestępstwa w prawie rzymskim*, „Toruńskie Studia Polsko-Włoskie” 1994, nr 3.
- Sokala A., *Lenocinium w prawie rzymskim*, Toruń 1992.
- Stolarek D., *Adultera w świetle lex Iulia de adulteriis coërcendis*, Lublin 2012.
- Stolarek D., *Lenocinium in the lex Iulia de adulteriis [w:] Mater familias. Scritti romanistici per Maria Zabłocka*, red. Z. Benincasa, J. Urbanik, con la collaborazioni di P. Niczyporuk, M. Nowak, Varsavia 2016.
- Stolarek D., *Quasi adultera. Rozważania na gruncie lex Iulia de adulteriis coërcendis*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2010, vol. 20, nr 2.
- Spagnolo Vigorita T., *Casta domus³*, Napoli 2010.
- Spagnuolo Vigorita T., *La data della lex Iulia de adulteriis [w:] Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamanca*, t. VIII, Napoli 2001.
- Tarwacka A., *Leges regiae. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze” 2004, vol. 4, no. 1.
- Thomas J.A.C., *Prescriptio of Crimes in Roman Law*, „RIDA” 1962, no. 9.
- Volterra E., *Intorno alla prescrizione dei reati in diritto romano*, „BIDR” 1929, no. 37.
- Wołodkiewicz W., *Przedawnienie w rzymskim prawie karnym – Konstytucja cesarza Dioklecjana z roku 293 (C. 9.22.12)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1985, vol. 37, nr 1.
- Zabłocka M., *Przemiany prawa osobowego i rodzinnego w ustawodawstwie dynastii julijsko-klaudyjskiej*, Warszawa 1987.
- Zabłocki J., *Kompetencje patres familias i zgromadzeń ludowych w sprawach rodziny w świetle Noctes Atticae Aulus Gelliusa*, Warszawa 1990.
- Zabłocki J., *Si mulier vinum bibit condemnatur*, „Prawo Kanoniczne” 1989, vol. 32, nr 1–2.
- Zabłocki J., *The Image of a Roman Family in Noctes Atticae by Aulus Gellius*, „Pomoerium. Studia et Commentarii Ad Orbem Classicum Spectantia” 1996, no. 2.

Streszczenie

Pierwszy raz w prawie karnym wprowadzono instytucję przedawnienia ścigania przestępstw w ustawie uchwalonej za Augusta – *lex Iulia de adulteriis coërcendis*, która nakazywała w procesie

karnym karać zdrady małżeńskie (*adulterium*) i zrównane z nimi czyny zwane *stuprum*, czyli stosunki z pannami i wdowami. Karany był też mężczyzna dokonujący tych czynów. Jednocześnie mąż, który nie rozwiódł się z niewierną i nie ukarał jej, oraz stręczyciele popełniali przestępstwo *lenocinium*. W ustawie tej po raz pierwszy wprowadzono instytucję przedawnienia karanych przez nią czynów. Oskarżenie nie mogło być wniesione po upływie 5 lat od popełnienia zakazanego czynu. Jednak prawodawstwo z okresu Tyberiusza starało się znieść przedawnienie oraz wprowadziło karalność prostytutek (dotychczas niepodlegających przepisom ustawy), natomiast cesarz Kaligula zamiast karania *lenocinium* wprowadził podatek od prostytutek i stręczycieli. Nadal jednak zgodnie z ustawodawstwem Augusta karano osoby dokonujące *adulterium*, stosując wobec adulerów instytucję przedawnienia wniesienia oskarżenia wynoszącą 5 lat.

Słowa kluczowe: rzymskie prawo karne, przedawnienie, *lex Iulia de adulteriis coërcendis*

THE ORIGINS OF THE PRESCRIPTION OF OFFENCES IN ROMAN CRIMINAL LAW

Summary

The institution of prescription of offences was for the first time introduced to Roman criminal law in the times of Augustus within the *lex Iulia de adulteriis coërcendis*, which, under the public law, penalized as a crime nearly all the extramarital relations, especially those of adultery (*adulterium*), and equally treated *stuprum*, which constituted fornication with unmarried women and widows. A man guilty of *adulterium* was equally penalized. If a husband failed to divorce or charge his adulterous wife, he could be subjected to penalty for pandering, equally to a pander (*lenocinium*). In this law, the prescription of offences was introduced for the first time. The prosecution could be brought not later than five years after committing a crime. Under Tiberius, however, the legislation attempted to derogate the prescription, and prostitutes (originally not subjected to prosecution) were equally subjected to penalties. Caligula, on the other hand, ceased to prosecute *lenocinium* and instituted taxes on prostitutes and panders. Nevertheless, the adultery was still penalized in accordance to Augustan law, with the prescription period of five years still in force.

Keywords: Roman criminal law, prescription, *lex Iulia de adulteriis coërcendis*